

УДК 141.319.8+101.1:316

А. С. Чарвінскі

Інстытут філасофіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

**НАРМАТЫЎНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ Ў СТРУКТУРЫ КОМПЛЕКСНАЙ АЦЭНКІ
ЯКАСЦІ НАВАКОЛЬНАГА АСЯРОДДЗЯ**

Наяўнасць вялікай колькасці рознааспектных крытэрыяў якасці навакольнага асяроддзя традыцыйна стварае сітуацыю ацэначнай раз'яднанасці і, як следства, практычнай неэфектыўнасці розных метадык. Укараненне ў працэдуру ацэнкі прынцыпу іерархічнай узаемазалежнасці ў значнай ступені садзейнічае пераадоленню несумяшчальнасці ацэначных метадык і фарміраванню комплекснага крытэрыя, здольнага з дастатковай эфектыўнасцю выконваць экалагічна-наарматыўныя функцыі з улікам узроўню сацыяльна-прыроднай аптымальнасці рэальнай экалагічнай сітуацыі.

Ключавыя словы: якасць навакольнага асяроддзя, ацэначныя прынцыпы, сацыяльна-экалагічныя крытэрыі, антропны прынцып, прынцып пірамідальнасці, прынцып іерархіі, прынцып якасна-колькаснай спалучанасці.

Для цитування: Чарвінскі А. С. Нарматыўныя прынцыпы ў структуры комплекснай ацэнкі якасці навакольнага асяроддзя // Труды БГТУ. Сер. 6, История, философия. 2022. № 2 (263). С. 103–107.

A. S. Chervinsky

Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus

**NORMATIVE PRINCIPLES IN THE STRUCTURE OF COMPREHENSIVE
ENVIRONMENTAL QUALITY**

The presence of a large number of various environmental quality criteria traditionally creates a situation of evaluative disunity and, as a result, the practical inefficiency of various methods. The introduction of the principle of hierarchical interdependence into the assessment procedure to a large extent contributes to overcoming the incompatibility of assessment methods and the formation of a complex criterion capable of performing environmental and regulatory functions with sufficient efficiency, taking into account the level of socio-natural optimality of the real environmental situation.

Keywords: environmental quality, evaluation principles, socio-ecological criteria, anthropic principle, pyramidal principle, hierarchy principle, qualitative-quantitative contingency principle.

For citation: Chervinsky A. S. Normative principles in the structure of comprehensive environmental quality *Proceedings of BSTU, issue 6, History, Philosophy, 2022. no. 2 (246), pp. 103–107 (In Belarusian).*

Уводзіны. Эфектыўнасць комплекснай ацэнкі якасці навакольнага асяроддзя забяспечваецца наяўнасцю ў яе структуры нарматыўна-ацэначных прынцыпаў. Такія прынцыпы павінны валодаць: канкрэтнасцю, што забяспечвае іх прыкладное выкарыстанне; рэпрэзентатыўнасцю, якая дазваляе выказаць сукупнасць розных метадаў ацэнкі; прагнастычнасцю ў ацэнцы дынамікі сістэм, якія развіваюцца. У гэтых адносінах трэба адзначыць работы В. К. Лукашэвіча [1]. У даследаванні праблемы фарміравання структуры ацэначных прынцыпаў вялікае значэнне маюць работы прадстаўнікоў натуральна-навуковых дысцыплін (В. І. Парфёнаў, Л. В. Хатылёва, В. К. Саўчанка і інш.). Такія навуковыя распрацоўкі, арыентаваныя на апісанне спецыфічных працяў забруджвальнікаў у экалагічных сістэмах,

спрыяюць нарматыўнаму апісанню экстрэмальнасці ў сістэмнай арганізацыі біягеаэнозаў, з наступным выяўленнем ролі ацэначных прынцыпаў.

Мэта працы – філасофска-метадалагічная распрацоўка асноў сістэмы ацэначных прынцыпаў, закліканых да нарматыўнага вызначэння дынамікі антрапагенных пераўтварэнняў у сістэме сацыяльна-прыродных адносін.

Асноўная частка. Структурна і функцыянальна дастатковы комплекс метадалагічных прынцыпаў, якія адпавядаюць пералічаным патрабаванням, можа быць прадстаўлены ў наступным выразе: прынцып якасна-колькаснай спалучанасці ацэначных паказчыкаў; прынцып антропнай залежнасці, асабліва ў дачыненні да штучных біягеаэнозаў; прынцып іерархіі ў комплексных экалагічных ацэнках;

прынцып пірамідальнасці ацэначнай структуры з прыярытэтам медыка-біялагічных крытэрыяў у экалагічна экстрэмальных рэгіёнах.

Прынцып якасна-колькаснай спалучанасці ў сацыяльнай экалогіі закліканы выканаць складаную ў метадалагічным стаўленні функцыю карэляцыі рознапарадкавых, але адначасова ўзаемазалежных велічынь.

Суадноснасць экалагічных характарыстык першапачаткова дапускае пэўную ўзаемную адаптацыю з магчымым змяненнем структурнай упарадкаванасці ацэначных крытэрыяў. Па меры іх узаемага збліжэння крытэрыі набываюць рысы якаснай агульнасці, што з'яўляецца неабходнай перадумовай для іх наступнай аграгацыі.

Якасная ацэнка пачынаецца з выяўлення структурных асаблівасцяў аб'екта і наступнымі вызначэннямі функцыянальных характарыстык. Таму канцэптуальнае апісанне працэсу павінна быць вытрымана ў такой жа паслядоўнасці, г. зн. функцыянальныя змены ў сістэме сацыя-прыродных адносін павінны быць вызначаны як другасныя, вытворныя ад структурных пераўтварэнняў. Адначасова, у адпаведнасці з філасофскай традыцыяй, пераўтварэнні ў сістэме экалагічных адносін выяўляюцца як колькасныя, якія паддаюцца лічбавай інтэрпрэтацыі [1, с. 141].

Такім чынам, антрапагенныя пераўтварэнні структурна-функцыянальнай арганізацыі экалагічных комплексаў могуць ацэньвацца як якасна-колькасныя змены, якія адбываюцца па прынцыпе прычынна-следчай узаемазалежнасці.

Аналіз прычынна-следчай залежнасці паміж структурнымі і функцыянальнымі зменамі ў сістэме «чалавек – прырода» складае істотны аспект ацэначнай працэдуры, ажыццёўленай у адпаведнасці з сацыяльнымі крытэрыямі якаснасці асяроддзя. Антрапагенна ператворанае асяроддзе, якое страціла традыцыйны біягеаэкалагічны статус, у ацэначнай структуры павінна быць прадстаўлена ў дыферэнцаваным выразе, г. зн. субстанцыйныя змены павінны тлумачыцца як якасныя, якія адлюстроўваюць значнасць новага ў сістэмнай арганізацыі біяцэнозу, а атрыбутыўныя, у сваю чаргу, як вытворныя, якія выказваюць колькасную прадстаўленасць фактару. Ацэначная спалучанасць двух гэтых аспектаў фактару (прадстаўленасці і значнасці) дазваляе дабіцца дастаткова адэкватнага адлюстравання экалагічнай сітуацыі, якая склалася ў ацэнцы якасці навакольнага асяроддзя.

Прынцып антрапагеннай залежнасці ў сістэме сацыяэкалагічных ведаў служыць узорам эфектыўнасці ўзаемадзеяння філасофіі з практыкай

прыватна-навуковага аналізу, пры якім традыцыйны ў філасофскай праблематыцы аб'ект даследавання – дынаміка суб'ектна-аб'ектных адносін – набывае спецыфічную форму антрапаэкалагічнай праблемы [2, с. 235].

Пры абгрунтаванні месца антрапагеннага прынцыпу ў сістэме экалагічнай ацэнкі важнае значэнне мае вызначэнне ролі антрапагеннага фактару ў арганізацыі сістэмнай цэласнасці біягеаэкалагічных утварэнняў, падтрыманні ў іх стану дынамічнай сацыяльна-прыроднай раўнавагі і забеспячэнні неабходнай для нармальнай жыццядзейнасці якасці прыроды пасялення.

Існуе праблема залежнасці якасці навакольнага асяроддзя ад ступені структурна-функцыянальнай узаемнай адаптаванасці як сацыяльнай, так і ўласнай прыроднай кампаненты сістэмы «чалавек – прырода». Відавочна, што ўмовы сацыяльна-прыроднай узаемнай адаптацыі на ўзроўні акультуранага прыроднага асяроддзя, якое ўключае аграцэнозы, штучныя вадаёмы і іншыя культурныя экасістэмы, прыныпова адрозніваюцца ад умоў, якія рэалізуюцца на ўзроўні ўзаемадзеяння з натуральнымі біякомплексамі: лясным біятопам, ручной аквасістэмай і г. д., таму ў комплекснай ацэнцы павінна ўлічвацца спецыфіка вызначэння якасці навакольнага асяроддзя ў залежнасці ад ступені антрапагеннай абумоўленасці бягучых працэсаў [3, с. 35].

Сучасныя кампаненты прыроднага асяроддзя на планеце (за выключэннем асобных, фактычна ўнікальных высакагорных, палярных, астраўных і іншых участкаў) не могуць быць прызнаны безумоўна натуральнымі, і таму наяўнасць антрапагеннага фактару ў структуры біяцэнозу, яго роля (як дэструктыўная, так і канструктыўная) у забеспячэнні структурна-функцыянальнай арганізацыі канкрэтнай экалагічнай сістэмы павінны быць уключаны ў якасці рэгулятыўнага прынцыпу ў ацэначную працэдуру.

Роля антрапагеннага фактару ў дэструктыўных працэсах шырока асветлена ў літаратурных крыніцах і мае дастаткова поўнае адлюстраванне ў канцэптуальных, дысцыплінарных, навукова-прагнастычных варыяцыях, але адваротны бок, г. зн. функцыя пазітыўнага ўдзелу чалавека ў дынаміцы развіцця біягеаэкалагічнага кампанентаў, да гэтага часу не стала, насуперак канцэптуальным палажэнням вучэння аб наасферы У. І. Вярнадскага, прадметам сур'ёзнай тэарэтыка-метадалагічнай інтэрпрэтацыі. Мабыць, гэты недахоп павінен быць пераадолены ў працэсе распрацоўкі метадалогіі ацэнкі якасці навакольнага асяроддзя ў сувязі з сучасным крытэрыяў аптымальнасці экалагічнай сітуацыі з ацэначнымі паказчыкамі

рэабілітацыйных працэсаў ва ўмовах постава-рынай дэградацыі якасці прыроднага асяроддзя пражывання жыхароў Беларусі.

Задача карэляцыі двух узроўняў ацэнкі: сацыяльнага, які вызначае якасны ўзровень рэабілітацыйнага, г. зн. аднаўляе нормы сацыяльна-прыроднага ўзаемадзеяння, працэсу, і біягеаэналагічнага, што абапіраецца на комплекс крытэрыяў, якія не маюць непасрэднага стаўлення да чалавека (ступень відавочнай разнастайнасці, збалансаванасць трафічных сувязяў, экалагічная пластычнасць відаў і г. д.) [4, с. 201], эфектыўна можа быць вырашана толькі ў выпадку прыцягнення да ацэнчнай працэдуры антропнага прынцыпу як тэарэтычнай асновы.

Прынцып іерархіі якасных характарыстык адлюстроўвае супадпарадкаванасць канцэптuallyных блокаў, дазваляе пераадолець аднамернасць ацэнкі якасці навакольнага асяроддзя і пэўную бесструктурнасць у тэарэтычным адлюстраванні гэтага сацыяэкалагічнага феномену.

Дыферэнцыяцыя па прынцыпе іерархіі дазваляе ажыццявіць падзел цэласнай структуры на элементы з вылучэннем узроўняў супадпарадкаванасці ў двух кірунках: цэнтралізацыі, з характэрнай для гэтай формы функцыянальнай агульнасцю вылучаемых узроўняў, і дэцэнтралізацыі, якая мае на ўвазе функцыянальную супрацьлегласць узроўняў у ацэнчнай структуры.

Цэнтралізаваная форма дапускае агульна-мэтавую функцыянальную сувязь, якая выказвае шматузроўневы характар ацэнкі прыродазнаўчага працэсу. Якасць навакольнага асяроддзя ў такіх выпадках ацэньваецца ў адпаведнасці з унітарнай пазіцыяй, што, безумоўна, змяшчае элемент унутранай супярэчнасці.

Значна больш перспектывы мае дыферэнцыяцыя ацэнчных узроўняў па прыкмеце дэцэнтралізацыі. Такі падыход не абцяжараны першапачаткова адзінай мэтавай зададзенасцю ацэнчнай працэдуры і прадстаўлены большай функцыянальнай варыябельнасцю. Іерархія ўзроўняў па прыкмеце дэцэнтралізацыі не можа быць звязана да дыферэнцыяцыі роўнастаўленых элементаў, бо яна ўяўляе сабою прыватны выпадак падзелу цэлага на часткі, з той асаблівасцю, што элементамі цэлага выступаюць функцыянальна незалежныя адзін ад аднаго аспекты якасці асяроддзя [5, с. 163].

Відавочна, што ацэнка экалагічна экстрэмальных рэгіёнаў дапускае больш цвёрдую іерархію ацэнчных крытэраў, а аптымальнасць, у сваю чаргу, дапускае для свайго апісання параўнальна мяккую іерархію, бліжэйшую па сваёй форме да гарызантальнага выразу.

У межах разгледжаных абмежаванняў у структурылізацыі феномену якасці навакольнага асяроддзя можа быць прапанавана схема рэалізацыі выкладзенага прынцыпу, якая ўлічвае не толькі мэтавую накіраванасць ацэнчнай працэдуры, што складае яе суб'ектны аспект, але і сукупнасць аб'ектных, уласна прыродных перадумоў адэкватнай ацэнкі экалагічнай сітуацыі.

Збалансаванасць паміж прыроднымі і сацыяльнымі працэсамі выступае асноўнай умовай экалагічнай аптымальнасці, таму ў ацэнцы якасці навакольнага асяроддзя пры выбары канкрэтнага варыянта ацэнчнай іерархіі заўсёды павінен прысутнічаць крытэрыі сацыяльна-прыроднай карэляцыі, заснаваны на прызнанні іх функцыянальнай агульнасці.

У ацэнчнай іерархіі якасных характарыстык экстрэмальнага прыроднага асяроддзя прынцыпова прыярытэтнымі з'яўляюцца медыка-біялагічныя крытэрыі, але яны не вычэрпваюць усёй паўнаты ацэнчнай структуры. Часта прыярытэтнымі крытэрыямі выступаюць эканамічныя ацэнкі рэсурснага патэнцыялу, а экалагічныя паказчыкі са стратай ацэнчнай значнасці ператвараюцца ў дадатковыя, вытворныя ад эканамічных, са значным скарачэннем сферы іх функцыянальнай арганізацыі да ўзроўню ацэнкі рэкрэацыйных патэнцыяў прамыслова эксплуатаемага экакомплексу (ва ўмовах Беларусі, як правіла, ляснага).

Змена ацэнчных прыярытэтаў звязана не са змяненнем аб'екта ацэнкі (ім ва ўсіх выпадках застаецца стан прыроднага асяроддзя пражывання), а з дынамікай суб'ектна-аб'ектных сацыяльна-прыродных адносін.

Відавочна таксама, што для эфектыўнай ацэнкі экалагічнай сітуацыі неабходна іерархія нарматыўных фактараў у залежнасці ад накіраванасці ацэнчнай працэдуры, і прынцып іерархіі, які прадугледжвае дыферэнцыяцыю паказчыкаў якасці навакольнага асяроддзя па ступені іх сацыяэкалагічнай значнасці, мае вялікае значэнне.

Прынцып пірамідальнасці ацэнчнай структуры можа быць прадстаўлены як прыватны выпадак, вытворны ад прынцыпу іерархіі якасных характарыстык, які рэалізуецца ва ўмовах страты сацыяльна-прыроднай аптымальнасці і ўзнікнення экалагічнай пагрозы.

У экалагічна экстрэмальных умовах пірамідальны комплекс крытэрыяў павінен склаці пэўнае канцэптuallyнае адзінства ацэнчнага ўспрымання навакольнага асяроддзя, таму патрабаванне цэнтралізацыі ўзроўняў ацэнкі з'яўляецца адной з вызначальных умоў пісьменна ажыццёўленай іерархізацыі фактараў ацэнкі.

Іншай асаблівасцю пірамідальнай ацэначнай структуры з'яўляецца яе сацыяэкалагічная нарматыўнасць, г. зн. дынамічная залежнасць вастрыні пірамідальнага пабудовы ад тэмпаў і характару экалага-рэабілітацыйных працэсаў, якія адбываюцца.

Трэцяй акалічнасцю, якая вызначае спецыфічнасць пірамідальнай структуры крытэрыяў, з'яўляецца яе часовы характар, абмежаваны тэрмінам захавання экстрэмальнасці асяроддзя пасялення.

Пірамідальнасць ацэначнай структуры дае магчымасць пераадолюваць функцыянальную дыферэнцыяцыю кожнага з нарматыўных узроўняў і садзейнічае іх канцэптואльнай агульнасці, што ў значнай ступені спрыяе працэсу агрэгаванні экалагічных фактараў па прыкмеце мэтавага прызначэння.

Функцыянальная і мэтавая агульнасць усяго ацэначнага комплексу дазваляе прадставіць яго адзіным нарматыўным блокам, структураваным па прыкмеце прычынна-следчай залежнасці адбіваных у канцэптואльнай схеме сацыяпрыродных працэсаў. Дыферэнцыяцыя выдзеленых узроўняў у комплекснай ацэнцы экстрэмальнай якасці навакольнага асяроддзя звязана з іх спецыялізацыяй, г. зн. наяўнасцю ўласнай ацэначнай функцыі, што, безумоўна, утрымлівае патэнцыі міжузроўневай канфліктнасці як па працэдурных падставах, так і па структурных.

Такая супярэчнасць з'яўляецца ўнутраным, першапачаткова ўласцівым любой пірамідальнай структуры ацэнкі, і, відаць, адзіны эфектыўны спосаб пераадолення канфліктнасці – гэта штучнае перапамеркаванне ацэначных акцэнтаў у працэдурны інтэрпрэтацыі экалагічнай сітуацыі экстрэмальных рэгіёнаў. У комплекснай сістэме ацэнкі якасці навакольнага асяроддзя роля эканамічных, эстэтычных, біягеаэналагічных і іншых крытэрыяў павінна быць штучна заніжана на карысць медыка-біялагічных. У практыцы сацыяльнага прыродакарыстання гэтае патрабаванне можа мець наступныя рэальныя ўвасабленні: радыеактыўна забруджаны, які не адпавядае патрабаванням экалагічнай бяспекі, прыродны кампанент павінен быць прымутова выведзены з сістэмы прыроднага асяроддзя чалавека; радыеактыўна-пашкоджаныя жывёлы павінны адстрэльвацца з наступным пахаваннем і пісьмовым афармленнем, а эстэтычна высака якасны ландшафт на тых жа падставах павінен быць

заараны з перанясеннем верхняга пласта, змешчае радыёнуклідны, на глыбіню не менш за 30 см у гліністых глебах і на глыбіню экалагічна бяспечнага дэпанавання ў суглінкавых тарфяных глебах.

Для ацэнкі стану сістэм сацыяльнай інфраструктуры трэба кіравацца сукупнасцю супастаўных паміж сабою уяўленняў пра структуру прыроднага і штучнага паходжання [6, с. 287]. Пры гэтым мае сэнс інтэрпрэтаваць агрэгаваныя фактары, што значна памяншае верагоднасць пераацэнкі аднаго класа фактараў у складанай структуры іх узаемаадносін. Агрэгацыя дазваляе падзяліць складана арганізаваны фактар на элементы і пасля мадальнай ацэнкі кожнага з іх фармаваць канцэптואльныя блокі, аб'яднаныя ўзаемазалежнасцю.

Заклучэнне. Галоўныя высновы могуць быць прадстаўлены ў наступным выразе:

– для фарміравання цэласнай карціны экалагічнага стану навакольнага асяроддзя неабходна апераваць прынцыпамі, якія адлюстроўваюць не толькі структурную сувязь элементаў апісванай з'явы, але і функцыянальны характарыстыкі з улікам перспектывы сацыяпрыродных сувязяў;

– экалагічная ацэнка навакольнага асяроддзя пастаянна павінна рабіцца адраднай выявай, у інтарэсах якой-небудзь функцыянальнай сферы: якасна – няякасна ў рэкрэацыйным, вытворчым, эстэтычным і г. д. У гэтым стаўленні прадуктыўны прынцып якасна-колькаснай спалучанасці паказчыкаў;

– прынцып іерархіі і асабліва вытворны з яго прынцып пірамідальнасці ацэначнай структуры найбольш эфектыўныя ў выпадку аналізу экалагічна экстрэмальнай сітуацыі;

– прынцып антропнай залежнасці вызначае межы магчымага антрапагеннага ўздзеяння на прыроднае асяроддзе, бо паказчык якасці асяроддзя не можа быць безадносным да дынамікі сацыяльнага кампанента.

Сферай прымянення комплексу прынцыпаў могуць стаць тэорыя і практыка аптымізацыі сацыяпрыродных адносін. Магчымасці практычнага прымянення комплексу прынцыпаў абумоўлены тым, што ён павінен быць пластычным і дапускаць магчымасці ўзрастання і памяншэння фактараў ацэнкі. Такім чынам, прыцягненне выкладзеных прынцыпаў заўсёды выступае своеасаблівым кампрамісам, часовым і адносным.

Спіс літаратуры

1. Лукашевич В. К. Философия и методология науки: учеб. пособие. Минск: Современная школа, 2006. 320 с.
2. Ващекин Н. П., Мунтян М. А., Урсул А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. М.: МГУК, 2002. 320 с.

3. Колчинский Э. И. Эволюционный процесс в современной биосфере // Философские науки. 2000. № 1. С. 34–37.
4. Водопьянов П. А. Устойчивость динамики биосферы. Минск: Наука и техника, 1981. 246 с.
5. Широканов Д. И. // Академик Широканов Дмитрий Иванович: философия, методология, познание. Минск: Право и экономика, 2016. 757 с.
6. Вернадский В. И. Избранные труды по биогеохимии. М.: Мысль, 1967. 376 с.

References

1. Lukashevich V. K. *Filosofiya i metodologiya nauki* [Philosophy and methodology of science]. Minsk, Sovremennaya shkola Publ., 2006. 320 p. (In Russian).
2. Vashchekin N. P., Muntyan M. A., Ursul A. D. *Globalizatsia i ustoychivoye razvitie* [Globalization and sustainable development]. Moscow, MGYK Publ., 2002. 320 p. (In Russian).
3. Kolchinsky E. I. Evolutionary process in the modern biosphere. *Filosofskiye nauki* [Philosophical sciences], 2000, no. 1, pp. 34–37 (In Russian).
4. Vodop'yanov P. A. *Usotoychivost' dinamiki biosfery* [Stability of biosphere dynamics]. Minsk, Nauka i tekhnika Publ., 1981. 246 p. (In Russian).
5. Shirokanov D. I. *Akademik Shirokanov Dmitriy Ivanovich: filosofiya, metodologiya, poznaniye* [Academician Shirokanov Dmitry Ivanovich: philosophy, methodology, knowledge]. Minsk, Pravo i ekonomika Publ., 2016. 757 p. (In Russian).
6. Vernadsky V. I. *Izbrannyye trudy po biogeokhimmii* [Sel. wr. on biogeochemistry]. Moscow, Mysl' Publ., 1967. 376 p. (In Russian).

Інфармацыя пра аўтара

Чарвінскі Аляксандр Сяргеевіч – кандыдат філасофскіх навук, старшы навуковы супрацоўнік Аддзела сацыяльнай экалогіі і біяэтыкі. Інстытут філасофіі Нацыянальнай Акадэміі навук Рэспублікі Беларусь (220072, г. Мінск, вул. Сурганова, 1/2, Рэспубліка Беларусь). E-mail: a.chervinski@gmail.com

Information about the author

Chervinsky Alexander Sergeevich – PhD (Philosophy), Senior Researcher of the Department of Social Ecology and Bioethics. Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (1/2, Surganova str., 220072, Minsk, Republik of Belarus). E-mail: a.chervinski@gmail.com

Паступіў 15.04.2022